
K R Ó N I K A

Nógrád megye kialakulásának kérdéséhez

A jelen előadás¹ ugyan azt tűzi ki céljául, hogy szempontokat szolgáltatson Nógrád megye létrejöttének problémájához, de nem lép fel azzal az igénnyel, hogy magát a kérdést megoldja. Nem is léphet fel, hiszen mi sem volna elhibázottabb dolog, mint egyetlen vármegye kialakulásának önmagában való „megoldása”, s azután e konstrukció, illetve rekonstrukciós eredmény mechanikus rávetítése Magyarország többi vármegyéjére. A helynevek vonatkozásában *Fügedi Erik* ezt a módszertani elvet ckként fogalmazta meg: „*A belynévanyag olyan, mint egy textília, amely beborítja az országot. Sűrűsége vidékenként eltérő, a szálak is más és más anyagból készültek, más és más színűek. Ezért, ha egy megadott területet vizsgálunk, akkor az egész belynév-szövetet tekintetbe kell venni, nem lehet egy-egy szálát kibújni belőle és arra az egy szátra építeni*”.² Hasonló a helyzet a magyarországi vármegyék kialakulásával is. A Kárpát-medence területén a vármegyeszervezet még akkor is egységes „textíliát” alkot, ha egyes vármegyék egymástól eltérő, olykor több száz évnyi távolságra levő időpontokban jöttek is létre, ha ennél fogva társadalmi közcgük és funkciójuk is sokban változást szenvedett. Nógrád megye kialakulásáról megbízható képet csak akkor tudunk rajzolni, ha Trencsén megyétől az erdélyi Fehér megyéig, valamint Máramarostól Zágrábig adatokon nyugvó elképzeléseink lesznek magáról a folyamatról, a vármegyék kialakulása mikéntjéről. Mindaddig meg kell elégednünk szempontokkal, amelyek érvényét, valóságtartalmát a későbbi kutatások szükségszerűen módosíthatják vagy cáfolhatják.

Az eddigi szakirodalom egymástól erősen eltérő képet vázolt fel Nógrád megye kialakulásáról. *Reiszig Ede* a századfordulón úgy vélekedett, hogy a Nógrád várhoz tartozó királyi uradalomból alakult ki Nógrád vármegye, „mely már Szent István alatt, a nemzeti királyság alapításakor keletkezett”. Az első foglalás jogán szerezték megyebeli birtokaikat a Záhok. Nógrád megye másik törzssökös nemzetsége, a Kacsics, „ha nem is az első foglalás jogán, de alkalmasint a nemzeti királyság első századában telepedett le a vármegyében”. Okleveles adatok csak 1108-tól kezdve vannak a nógrádi várszerkezetről. A vármegye kiterjedésre nézve jóval nagyobb – északi – része az esztergomi érsekség alá tartozott; az első nógrádi főesperes 1254-ben szerepel pápai oklevélben. Ugyanakkor a váci püspökséghez is tartozott egy nógrádi főesperesség, amely a megye déli, kisebbik részére terjedt ki: ez a terület az ún. Kis-Nógrád megye.³ *Váczi Elemér* szerint Nógrád vára, amely egyszerű földvár volt, a honfoglalás előtt bolgár-szláv területen feküdt. A honfoglalás után Nógrád is azon várak közé tartozott, amelyeket a magyarok némileg átalakítottak, és a várispánságok, a későbbi vármegyék székhelyeül választottak.⁴

A felszabadulás utáni szakirodalomból előbb *Makkai László* vázolta fel Nógrád megye kialakulását. Szerinte a megye nyugati fele a fejedelmi törzs szállásterületéhez tartozott, ide esik a „*későbbi királyi és egyházi birtokok zö-*

me, továbbá maga a megyének nevet adó vár, Nógrád is, sőt egy másik megyeszékhely, Hont is közvetlenül ehhez a területhez, az Ipoly alsó folyásához csatlakozik". Míg a nyugati területen a X. századi magyar leletek és törzsi helynevek hiányoznak, addig a megye keleti részén mindezek megtalálhatók. Erre a területre a magyarok az Alföldről, a Galga és a Zagyva mentén vonultak fel, s itt helyezkedtek el a Szolnok, a Kacsics és a Záh nemzetségek birtokai. „Mindenesetre legkésőbb I. István korában a feudális államszervezés Nógrád megye területére is kiterjedt, mégpedig – mint az természetes – délnyugat, a központ felől haladva kelet felé. Ennek a terjeszkedési iránynak kétségtelen bizonyítékai a tárgyalat terület szélén emelt királyi várak, Nógrád és Hont... A területünkre eső két, egymáshoz aránylag közeleső királyi vár közül Nógrád a kelet, Hont pedig az északnyugat felé eső királyi birtokok szervezési gócpontja lett”; Nógrád és Hont között pontos határ nem volt, mivel „a királyi vármegyrendszer nem az ország területének közigazgatási beosztására, hanem a szétszórtan fekvő királyi birtokok igazgatására szolgált”. Ugyanakkor Makkai László sem zárta ki annak lehetőségét, hogy „a várszervezet a királyi birtokok igazgatásán túlmenően már kezdetben bizonyos közigazgatási szerepet is játszott”. Hangoztatta, hogy az esztergomi érsekség csak a XV. században jutott Nógrád megyei birtokai zöméhez (egyedül Érsekvadkert látszik régi szerzeményének), az egyházi közigazgatás szempontjából pedig úgy foglalt állást, hogy Nógrád megye „részben a váci püspökhöz, részben az esztergomi érsekhez tartozott. A két nógrádi főesperesség közül a váci püspökét Kis-Nógrádnak is nevezték, amely a Diósjenőtől Mátraszöllősig bírbató vonaltól délre eső területet foglalta magában”.⁵

Györffy György Nógrád megye kialakulására nézve is érvényesnek ítélte a magyar vármegyrendszer létrejöttéről alkotott elméleti konstrukcióját. Ennek lényege, hogy a vármegye a nemzetségi szállásterületből alakult ki, vagyis „az új magyar államban a hét törzs nemzetségeinek népe ugyanazon területi keretek között élt tovább, mint a X. században”. E feltevése Györffy szerint azon vizsgálatok jogosítottak, hogy „a vármegyének a nemzetségi szállásterületből, ill. a várral rendelkező nemzetségszülő uralmi területéből való alakulása minden olyan megye esetében levezethető, ahol a birtokviszonyokat és a nemzetségi hagyományokat ismerjük”. Doboka, Komárom és Békés megye kialakulásának vizsgálata vezette Györffyt ezen általános tétel kimondására, amely tételt azután a legtöbb megyére, így Nógrád esetre is érvényesnek tekintett. Megint csak egy-egy vármegye (Csanád, Csongrád, Komárom) vonatkozásában végzett vizsgálódásai alapján jutott arra az eredményre, hogy a vármegyei területén „a nemzetségi birtok, a királyi várbirtok és a királyi magánbirtok $1/3-1/3-1/3$ arányban oszlik meg. Ez arra mutat, hogy a nemzetségi szállásbirtoknak általában kétharmad része került kisajátításra, míg egyharmad része nemzetségi birtok maradt”. A nemzetségi egyharmad birtoklásának kérdése Györffy szerint további következtetést tesz lehetővé a vármegyék kialakulását illetően. Ahol ugyanis a nemzetségi egyharmad nem az ősfoglaló nemzetség kezén maradt, ott „a nemzetség ellenállt a kisajátításnak”. Más megyék esetében viszont „a nemzetségi részen az ősfoglaló nem és az első ispán nemzetsége kb. egyenlő arányban osztozik”. Ez utóbbi csoportba tartozik Nógrád megye, ahol az ősfoglaló Záh nemzetség és a megye első ispánját adó Kácsik (Kacsics) nemzetség egyenlő arányban osztozik a nemzetségi harmadon. A Záh nemzetség őshonosságát az igazolja, hogy „birtokai összeesnek a honfoglaló magyarnak tartott régészeti leletek területével”. Ugyanakkor Györffy úgy ítélte meg, hogy Nógrád a hercegség (dukátus) megyéi közé tartozott, vagyis

olyan megyék közé, ahol „sokkal kevésbé tapasztaljuk azt a szabályosságot, ami a királyi vármegyékben a megye, a nemzetségi birtok és a törzsnévi helynevek között fennáll. A nagy összefoglaló nemzetségek belyén több kisebb nemzetség tűnik fel. Ugyanakkor itt terülnek el a testőrség parancsnokainak birtokai”. Általában a dukátusi megyékben kereste Györffy a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnépek, a kabarok lakhelyét.⁶

Moór Elemér szerint a magyar honfoglalást megelőzően „a bolgárok alföldi tartományuk batárvidékeit mindenfelől várak létesítésével igyekeztek biztosítani, amely várrendszernek a nyomai magyar helynevekből biztosan és batárogottan felismerhetők”. E várrendszer a Duna–Száva torkolatánál levő Belgrádtól és Zimonttól indulva a Duna völgyét védő Visegrádon és Nógrádon, majd a Tisza menti Csongrádon át az erdélyi Belgrádig (azaz Gyulafehérvárig) húzódott. Vagyis Nógrád – Baranyához, Zemplénhez, Csongrádhoz hasonlóan – ősi bolgár váruralalom volt, amelyek „a magyar honfoglalás után is továbbéltek mint fejedelmi dominiumok központjai”. A bolgárok egykori alföldi országrészének állami intézményei szolgáltak a korai Árpád-kori magyar állam-szervezet alapjául.⁷

Nógrád megye kialakulásáról legfrissebben *Belitzky János* formált képet. Szerinte Nógrád megye területe a honfoglalás előtt a bolgár dukátushoz tartozott. A várispánságokat „a nemzetségi birtokok figyelembevételével, elsősorban a morva-cseh territoriális egységek mintájára alakíthatta ki” Géza fejedelem, majd I. István király. A királyi vármegyék szervezéskor tekintettel voltak a X. századi nemzetségi várbirtok területére, új vármegyék alakítása esetén a nemzetségi területi hagyományok keretét megtartották. „Nógrád megye hihetően X. század végi kialakítása összefügg a volt bolgár dukátusból alakult nemzetségi várbirtok két részre szakításával”. Ez akkor történt, amikor Hont és Pázmán lovagok hatalmas birtokokat kaptak. A Rima völgyi, későbbi Kis-Hont vármegye szervesen hozzátartozott az Ipoly völgyi Nagy-Hont vármegyéhez. „Nógrád megye bontí szórványokkal tarkítva birtokolta a középső Ipoly-völgyet és nem biztos, hogy a Szemere és Tomaj nemzetségek Szenna és Losonc vidéki birtokai – a XII. század eleji losonci Hont-Pázmán nemzetségi szórvány is erre mutat – már ekkor nógrádi fennhatóság alá tartoztak.” „Bonyolítja a tisztánlátást az, hogy Nógrád megye északi része (Nagy-Nógrád) az esztergomi érseki, déli része (Kis-Nógrád) pedig a váci püspöki egyházmegyéhez tartozott, és hogy a kalocsai érsekség a Rima völgyében birtokos volt.”⁸

A Nógrád megye kialakulásáról formált és itt most kommentárok nélkül közreadott, egymással olykor ellentétes, nemritkán önmaguknak ellentmondó elképzelések is jelzik: sem Nógrád megye kialakulásának, sem általában a magyarországi vármegyrendszer létrejöttének kérdése nincs megoldva. A megoldás útját egyengetheti az alábbi néhány szempont mérlegelése. Mindenképp elég egy pillantást vetni a térképre, s máris beláthatjuk: megyeink kialakulása, a megyeközpontok „megválasztása” nélkülözötte a mérnöki munkát, a szabályszerűséget. Nógrádtól északra a legközelebbi vármegyeközpont a tőle légvonalban 18 km-re eső Hont, ugyanakkor kelet felé – Heves megye kialakulása előtt – a „szomszédos” megyeszékhely, Borsod 135, délkelet felé pedig a legközelebbi, megyeközpontként funkcionáló vár, Szolnok 120 km-re van. Ez önmagában arra mutat, hogy a vármegyék területének kialakulásában, a várak mint központok működtetésében nagyfokú spontaneitás érvényesült.

Segítséget nyújthat a kérdéskör megoldásában annak figyelembevétele, hogy a vármegyének volt határa.⁹ Maga a szlávból származó megye szavunk eredeti

jelentése határ ('limes, terminus') volt.¹⁰ Azonban a legkorábbi vármegyéket nem úgy kell elképzelniünk, mint amelyek első pillanattól kezdve szigorúan körülhatárolt és területileg megváltozhatatlan egységek lettek volna. A vármegye kétségtelenül bizonyos kettősséget foglal magában. A kérdéskörnek főleg a XIX. század utolsó évtizedeiben támadt nagy irodalma. A *Botka Tivadar, Pesty Frigyes* nevével fémjelvezhető irányzat külön polgári és külön katonai megyét tételezett fel.¹¹ *Pauler Gyula* kétségtelenül helyesen számolt le több írásában a vármegyei szervezet kettősségét ily módon megragadni kívánó felfogással,¹² ám ezzel mintha a vármegyei szervezet kettőssége (dualizmusa – mint ezt száz évvel ezelőtt mondták) általában kiszorult volna a szakirodalomból. Márpedig ezt a kettősséget maga a vármegye szó is tükrözi. Egyfelől a várnak voltak birtokai. Ezek a földek fekhettek a vártól igen nagy távolságra is, tehát bizonyosan a megyehatáron kívül. Így például közvetlenül a tatárjárás előtti (1238. évi) adat szerint a nyugat-dunántúli Vasvárnak hajdan létezett két Vasvár nevű birtoka a tiszántúli Csanád megyében. Noha ezek 1238-ban már Csanád megyében feküdtek, egykor (*quondam*) viszont Vasvárhoz tartoztak (*ad Castrum Ferreum pertinebant*).¹³ Másfelől megye szavunk önmagában mutatja, hogy a vár körüli, várból irányított területnek lassan kezdett kifermődni a határa. Egy vár birtokai általában a vár körüli vidéken feküdtek, a kivétel mégiscsak – ha nem is egészen ritka kivétel – az imént említett vasvári birtokok példája. A várkerület határai a vártól távolodóan terjeszkedtek, s egészen addig terjeszkedhettek, amíg a szomszédos (vagy távolabbi) várkerületek határainak terjeszkedésébe nem ütköztek. A határ persze nem merevedett meg azonnal, hanem az eltérő tulajdonú ingatlanok ölelkeztek egymással. Nógrádból véve a példát: nógrádi (tehát Nógrád várához tartozó) várföldek voltak a későbbi Pest, Hont és Kis-Hont megyében, viszont Nógrád megyében földjei voltak a honti, gömöri, bolondóci és szolgagyőri várnak.¹⁴ Érdekes, hogy kelet, illetve délkelet felé Borsoddal, illetve Szolnokkal nem ölelkeztek a nógrádi vár birtokai, mivel a XIII. században kialakult Heves megye, továbbá a Gömör vártól délre lenyúlt Gömör megye éket vert a hajdani szomszédos (bár egymástól igen nagy távolságra fekvő) várak, illetve megyéjük közé.¹⁵ A vármegye kettőssége tehát például Nógrád megye esetében abban ragadható meg, hogy volt olyan időszak, amikor a nógrádi vár tartozékainak összessége és Nógrád megye területe nem egyezett meg egymással. A fejlődés abban az irányban haladt, hogy az idegen megye területére került várbirtokok enkláve jellege megszűnt, a szórt várbirtokszervezet a tatárjárást követően felbomlott, jobbra magánkézre került, s ezzel érvényét veszítette a vármegye kettőssége is. Immár egyértelműen határokkal (mégha kisebb mértékig ingadozó határokkal) körülvevett közigazgatási egységet jelentett a megye. A megyének itt röviden vázolt kialakulási folyamata mind a kettősség felszámolásában, mind a határok megszilárdulásában szintén spontán módon zajló folyamat volt. Tehát nem csupán Szent István korában nem rajzolták térképre az alapítandó megyék központjait, hanem a XIII. században sem készítettek tervet és nem vezettek nyilvántartást a megszilárduló megyehatárokról.

További szempontot jelent a megyekialakulás vizsgálatához a vármegyék számának kérdése. Mivel tudjuk azt, hogy a XII. század közepén 70 körüli megye volt Magyarországon,¹⁶ míg 75 évvel korábban, 1074-ben csak 45, kérdés, mennyi megye lehetett újabb 40–70 évvel ezt megelőzően, vagyis Szent István uralkodásának idején. E ponton aligha oszthatjuk *Pauler Gyula* álláspontját, aki szerint „már pedig a mi megye volt 1074-ben, az alig keletkezett az István halála óta lefolyt zavaros 36, helyesebben az I. Endre és Béla osz-

tályaig lefolyt 10–11 év alatt, hanem bizton visszavihető Szent István idejére”, vagy hogy Szent István alatt is jogunk van 45 megyével számolni.¹⁷ Az országban időről időre támadt nehézségek aligha akadályozták meg újabb vármegyék alakulását, lévén a megyealakulás bizonyos mértékig spontán folyamat. Ha természetesen nem is vállalkozhatunk a Szent István-kori vármegyeszám megadására, bizonyosak vagyunk abban, hogy az *negyvenöt*nél kevesebb volt. A viszonylag csekély számú István-kori megyék tehát nagy kiterjedésű területet fogtak át. Ajtony leverését követően a Maros–Körös-köz déli részétől kezdve az Al-Dunáig húzódó hatalmas területen egyetlen megye alakult ki, Csanád vármegye, ahol utóbb, a XII–XIII. század folyamán jöttek létre a kisebb területű megyék,¹⁸ Csanád mellett Arad, Temes, Keve és Krassó. Északon Újvár megye eredeti állapotában a Zagyva-parti Hatvantól kezdve fel egészen Bártfáig, illetve a Kárpátok hágóiig egy furcsa, félkörív alakú, több száz kilométer hosszan elnyúló képződmény volt, amely a XIII. században szinte a szemünk láttára szakadt szét kisebb megyékre, Sárosra, Abaújra és Hevesre.¹⁹ De említhetünk erdélyi példákat is. A történelmi Erdély térképén szemet szúrnak a hosszúkás alakú, 200–250 km hosszú, alig 10–20 km széles vármegyék (Doboka, Kolozs, Torda). A spontán módon határukat elnyert megyék közül a határvármegyék szinte az Árpád-kori Magyarország egész területén a kerék külőihez hasonlatos alakot öltöttek. Hosszan elnyúló, keskeny csíkok voltak, amiként a küllő is a tengelyből indul ki, hogy a peremig jusson el. Nem véletlen, hogy a XI. századi források nagy figyelmet szenteltek a határvármegyéknek (a marchiáknak).

Vajon Nógrád határvármegye volt-e? A kérdés megválaszolása nagy jelentőségű Nógrád megye kialakulása szempontjából. Amennyiben ugyanis határvármegye lenne, akkor Nógrádot is egészen mélyen fel kellene vinnünk a mai Szlovákia területére, ha viszont nem, akkor megint másképpen kellene Nógrád megye létrejöttét elképzelnünk. Mutatnak nyomok arra, hogy Nógrád *nem* volt határvármegye. Nyitva hagyva itt és most Gömör problémáját, keleti szomszédai közül mind Borsod, mind Újvár az eredeti állapot szerint a Kárpátokig elnyúló határvármegye volt.²⁰ Ugyancsak határvármegyének tekinthető a Nógrád vár térszomszédságában fekvő Hont vár megyéje. Hogy Hont messze északkeletre elnyúlt, annak a XX. század elejéig élő bizonyítékát szolgáltatja Kis-Hont, amely utóbb Gömörrel együtt alkotott megyét, de eredetileg Honthoz tartozott, mi több, nyilván területileg is összefüggött az Ipoly alsó folyása mentén elterülő Hont megyével, így eredetileg nem enkláve volt. Ha viszont az Ipoly-menti Nagy-Hontot összekötjük a Rima völgyi Kis-Honttal, a kettő közti kapcsolatot biztosító széles „folyosó” éppen a középkorból ismert Nógrád megye északi felét foglalja magában. Mindenesetre *Belitzky János* sem tekintette biztosnak, hogy Szenna és Losonc vidéke (vagyis az észak-nógrádi tájék) eredetileg is nógrádi fennhatóság alá tartozott. Hont megye a korai időszakban azonban még Kis-Honttól északabbra is elnyúlt. A XIV. század harmincas éveiben keletkezett pápai tizedjegyzékek tanúsága szerint az országhatárig elerő Liptó a középkor e szakaszán még a honti főesperességhez tartozott,²¹ tehát a Magas-Tátra lábainál a honti főesperes gyakorolt egyházi fennhatóságot. Ezt a hiradást egy 1307. évi oklevél megerősíti. Eszerint a liptói Kispalugya plébánia sorsáról a honti főesperes nyilatkozott,²² mutatván, hogy Liptóban valóban a honti főesperes volt otthon. Az eredeti Hont megye tehát Szobtól, a Duna és az Ipoly találkozásától ugyanúgy szalagszerűen nyúlt fel 200 km-rel északabbra, miként Erdélyben Doboka, Kolozs és Torda megye ugyanilyen hosszúságban keleti irányban, a Tiszántúlon Csanád, továbbá a

Dunántúlon a Szávaig elérő Somogy és Zala megye pedig dél felé megközelítően hasonló távolságra. A magyarországi határvármegyék leggyezőszerűen, sugaras elrendezés szerint fogták közre a központi területeket, s maguk az összekötötést biztosították a határ- és a központi területek között. Nógrád nem volt határvármegye, mert ilyen jellegű adataink nincsenek, továbbá mert a határvármegyék eme sajátos elrendezésében Nógrádnak (Hont, Gömör, Borsod és Ujvár megyéje ellenében) nem jut tér északi irányú, az országhatárig elérő terjeszkedésére.

Ujabb – és adott keretünkben az utolsó – szempont lehet Nógrád megye kialakulásához a terület egyházmegyei beosztása. Nógrád megye területe a középkorban két egyházmegyéhez tartozott. Északi részén az esztergomi érsekség, déli részén a váci püspökség gyakorolt egyházi fennhatóságot. Nem pártját ritkító kivétel ez, hiszen hasonló helyzetben volt még Nyitra és Komárom is (az előbbi területén az esztergomi érsekség és a nyitrai püspökség, az utóbbi területén pedig az esztergomi érsekség és a győri püspökség osztozott). Nem térve ki arra, hogy mi okozta Nyitrában és Komáromban e sajátos helyzetet (ami persze önmagában is rontja a nógrádi helyzet megoldásának esélyeit), Nógrád esetében megkockáztatható az a feltevés, hogy az eredeti Nógrád megye *csak* a váci püspökséghez tartozott, s az eredeti Nógrád megye a középkorban dél-nógrádinak nevezhető részre korlátozódott, amely azonban déli irányban majdnem egészen Pest határáig lenyúlt. A XIV. században a pápai tizedjegyzékben megörzött Diósjenő-Mátraszele vonal képezte a két egyházmegye közti határvonalat.²³ Ismerve az egyházi berendezkedés konzervatív, hagyományörző jellegét, azt kell hinnünk, hogy a Diósjenő-Mátraszele vonaltól északra fekvő, tehát az esztergomi egyházmegyéhez tartozó vidék eredetileg Hont megye részét képezte, amint hogy Hont megye valóban az esztergomi érsekség területén terült el. Eszerint a váci püspökség nógrádi főesperessége alkotta az eredeti Nógrád megyét, amely a Diósjenő-Mátraszele vonaltól mélyen délre elnyúlt, míg az esztergomi érsekség nógrádi főesperessége (az említett vonaltól északra eső rész) utóbb került át Hontból Nógrádba. Itt is spontán folyamat játszott döntő szerepet: nyilván a földrajzi közelség okán a Nógrád várból és szomszédságából kirajzó nógrádi várkatonák „hódították el” a később észak-nógrádinak mondott vidéket Honttól. Ezáltal viszont Hont megye elvesztette területi kapcsolatát a később Kis-Hontnak nevezett Rima völgyi tájékkal, amely idegen megyék által közbezárt területté, enklávává lett. A XIV. század közepére kialakult Liptó megye, a XIV. század végére a hontitól független liptói főesperesség, vagyis Hont megye – Kis-Hontot leszámítva – elvesztette északi területeit, megszűnt határvármegye lenni. Hont megye rovására viszont megnövekedett Nógrád megye. A XIV. századra így kialakult határok némi módosítással egészen a XX. század elejéig éltek tovább.

KRISTÓ GYULA

1. A magyar államalapítással foglalkozó előadás részeként elhangzott Salgótarjánban 1982. december 29-én a Magyar Történelmi Társulat Nógrád megyei csoportja tisztújító ülésén.
2. **Fügedi Erik:** Az együttműködés problémái. A magyar középkor kutatóinak nagyvásonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások. Veszprém 1973. 130.
3. **Reiszig Ede:** Nógrád megye története. Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád megye. Bp. é. n. 354., 373.
4. **Vác Elemér:** Nógrád vára történetéhez. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp. 1937. 592.
5. **Makkai László:** Nógrád megye története 1848-ig. Magyarország műemléki topográfiaja III. Nógrád megye műemlékei. Bp. 1954. 36—37., 40—41.
6. **Győrffy György:** Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára. Bp. 1959. 35., 20—21., 75. old. 239. jegyz., 39., 94., 76.
7. **Moór Elemér:** Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. Századok 1970. 362—365., 369—371.
8. **Beltzky János:** Nógrád megye története 896—1849. Nógrád megye története I. Salgótarján é. n. (1973.) 16., 20—21., 34—35.
9. **Győrffy György:** a 6. jegyzetben i. m. 17—19.
10. **Kniezsa István:** A magyar nyelv szláv jövevényszavai I.2 Bp. 1974. 333—334.
11. **Botka Tivadar:** A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. Századok 1870. 489—522.; 1871. 297—309., 368—398.; 1872. 23—38., 67—85., 135—143.;
- Pesty Frigyes:** A magyarországi várkapitányságok története különösen a XIII. században. Bp. 1882. passim.
12. **Pl. Pauler Gyula:** Megye? Várispánság? Századok 1882. 202—222.; **Pauler Gyula:** Találunk-e egyidőben külön „polgári” és „katonai” ispánt? Századok 1882. 635—642.
13. **Győrffy György:** Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza A—Cs. Bp. 1963. 876.
14. **Beltzky János:** a 8. jegyzetben i. m. 22.
15. **Branislav Varsik:** Osídlenie kočkej kotlíni I. Bratislava 1964. 139—143.; **Ila Bálint:** Gömör megye I. A megye története 1773-ig. Bp. 1976. 81., 143.
16. **Albinus Franciscus Gombos:** Catalogus fontium historiae Hungaricae III. Budapestini 1938. 1767.
17. **Pauler Gyula:** A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.2 Bp. 1899. 204. old. 110. jegyz.
18. **Ortvay Tivadar:** Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján felüntelve I. Bp. 1891. 380.
19. **Branislav Varsik:** a 15. jegyzetben i. m. 127—152.
20. **Győrffy György:** a 13. jegyzetben i. m. 73., 45.
21. **Pápai tized-szedők számadásai 1281—1375.** Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat I. Bp. 1887. 197—198.
22. **Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.** Ad edendum praenarravit **Vincent Seclák.** Bratislavae 1980. 453. szám.
23. **A 21. jegyzetben i. m. 188., 192., 195—196., 224., 227—229., 230—231.**

A PARASZTNEMESSÉG

A magyar történetírásban az utóbbi néhány évben öröndetesen megéfényült az érdeklődés a különböző társadalmi osztályok, rétegek, csoportok iránt. Ezen belül is az egykori nemesi rétegekre fokozottabb figyelem irányult, amit az 1980 őszén Szécsényben megrendezett tanácskozás is bizonyít.

Közleményünk is a köznemesség egyik rétegével, nevezetesen a *parasztnemesekkel* foglalkozik. Munkánk konkrét néprajzi gyűjtésen alapszik, amelyet 1979–81 között végeztünk a történeti Gömör megye Szárazvölgynek nevezett részén, annak három egykoron nagyrészt kismemesi falunak minősülő községében, *Szuhafőn, Zádorfalván és Alsószuhán*. Dolgozatunk része egy nagyobb tanulmánynak, amely kísérletet tesz az itt élő nemesek társadalmi kapcsolatainak feltárására, és egy-egy falu szerkezetén belül, illetve ezen tájegység társadalmában igyekszik elhelyezni az egykori nemességet a huszadik században.¹

Az itt bemutatandó tények érdekességét és jelentőségét az adja, hogy az utolsó 38 év társadalmi változásai ellenére elevenen élnek társadalmunk zsigereiben a múlt hagyományai, gondoljunk csak szórakozásaink, életformánk dzsentroid vonásaira. Éppen ezért tanulságos lehet, ha a szuha-völgyi egykori kismemesek életéből bemutatjuk azt a három területet, amely már-már anakronisztikus módon napjainkig élő hagyományként szabályozza az itt élők mindennapjait.

Az egyik sajátosság házassági szokásaikban található. *Tárkány Szűcs Ernő* gondolata, hogy a párválasztásban a vagyoni szempont rendszerint az életforma, életstílus keretein belül történt, meghatározó volt ennek folytán a nemzetiség, a vallás, majd a foglalkozás, élethivatás azonossága, tehát több egyidőben jelentkező, értékelő, korlátozó körülménytől függött az a személyi kör, melyből valaki házastársat választhatott magának,² alapvető megállapítás, amelyet tovább árnyal *Paládi-Kovács Attila*. Szerinte a XIX. század végétől a feudális társadalom tagolásában betöltött szerepeknél sokkal fontosabbá válik az általánosabb, eszményi szemponttá lett vagyoni helyzet, amely a kapitalizmus időszakában mind döntőbbé vált.³ Kutatásaink fő tendenciájában igazolják ezen megállapításokat. A Szuha völgyében is a vagyoni helyzet figyelembevétele egyre döntőbbé válik a század folyamán, azonban a feudalizmusra jellemző szempont még ma is élő tényezője a párválasztásnak, állandóan jelen van, sőt lentebb tárghaladó tényezők hatására napjainkig mintha újra felerősödött volna.

Erre utal a következő érvelés, amely az 1980-as gyűjtésünk alkalmával hangzott el. „*Én is mondtam a fiannak, hogy nézze meg kit vesz el feleségül, udvarolgat most is, de mondtam neki, jól nézd meg, én is vigyáztam a család becsületére, és hogy meg ne szóljanak, más az udvarlás, más a házasság.*” Úgy gondoljuk egyértelmű, hogy a nemes famíliából származó adatközlőnk mire utalt.

A Szuha völgye egyébként ún. lokális endogám körzetnek számított, amely azt jelenti, hogy egy-egy faluban a nemesek és jobbágyok egymással nem há-

zasodnak össze, hanem ilyen kapcsolatokat két-három falu nemessége egymással épített ki, 8–10 azonos műveltségű lokális endogám egységet teteleznek a körzetben.⁴ Ilyen lokális endogám körzet a vizsgált három falu (Szuhafő, Zádorfalva, Alsószuha és Imola).

Minden valószínűség szerint a nemesek a Szuha-völgyben más területekhez hasonlóan – a múlt század során nem házassodtak jobbágy ivadékokkal.

Tapasztalatunk szerint a „vegyes” házasság – itt használt elnevezés – egyszer fordult elő a múlt század nyolcvanas éveiben. Az Alsószuhan ma is élő Lipták fiúk édesanyja, a Lipták nevű cselédjéhez ment férjhez, nemesi származású férje halála után. Ezen történet érdekességét azonban az adja, hogy gyűjtésünk során, amikor a házasság témakörében kérdeztünk, szinte minden alkalommal megemlítették a történeteket, és a közvélemény egy része még ma is elítélendőnek minősítette. Mindez bizonyítja állításunkat is, mert ha a száz évvel ezelőtti történet esemény ma is elevenen él emlékezetükben, a gondolkodás mély rétegeiben a nemesi felsőbbrendűség, másság tudata létező, amely társadalmi kapcsolatainkban meghatározó szerepet tölthet be.

Ezen „botrányos histórián” – az itt élők minősítették így – kívül az első világháború utánig nem történt házasság a két egykori eltérő jogállású réteg között. Az 1920-as évektől már elszórvá találkozunk „vegyes” házassággal, vagy más, általában nemesi származású adatközlők által használt terminológia szerint ún. „rangon aluli” házassággal. Az esetek többségében megjegyzik, „jól kijöttek ugyan”, de a családban mindig ellenkezést váltott ki.

A párvalasztás sokszor a „birtokkönyvből” történt, hogy „30 holdas a 30 holdashoz, 60 holdas a 60 holdashoz” menjen férjül, illetve feleségül.⁵

A vagyoni helyzet figyelembevételre, mint párvalasztó tényező azonban nem élte túl az 1940–50-es évek fordulóját; mivel az állam politikája nivellálta az anyagi alapokat, így a nemesi származás, mint párvalasztó szempont újra felerősödött. Az évszázadok óta hagyományozódott felsőbbtudatnak – a vagyoni helyzetnek, mint szempontnak semmissé válása után –, egyik megnyilvánulási módja lehetett, objektíve segített abban, hogy szinte napjainkig tovább éljen a házassági szokásokban is.

Felvetődik a kérdés, mi az oka, miért eleven a XX. század nagy társadalmi mozgásai ellenére is ezen egykori nemesi jogállás, mint párvalasztási tényező? Milyen társadalmi intézmény tartja fenn és mozgatja?

Kutatásainkból úgy tűnik, a família becsületét tartották szem előtt általában amikor házassodtak, elfogadva a kiterjedt, mindenre figyelő, információkat gyűjtő és feldolgozó rokonság elképzelésit. Ilyen esetben történt meg, ha a vőlegény „egy kicsit bamba volt” is, létrejött a házasság, de mint egy másik adatközlőnk említette, „*az ilyen dolog érzelem és tetszés szerint megy, aztán ha ez nem volt, jött a vízbejárás, mert csak azért vette el, mivel a nagymama, vagy nagynéni így bagyta meg.*”

A família elsősorban ellenőrző szerepével védte a nemesi nemzetséget, többek között azért is, hogy „valaki be ne kerüljön a családba a parasztok közül”. Kipuhátolta, hogy a kiszemelt családban megfelelően fogadják-e a házassodni szándékozót, „hiszen nagy szégyen lett volna egy nemes fiú számára, ha csak járatták, aztán hoppon marad”.

Amikor az egyén a család, a família elképzelését nem teljesítette, néha haláláig fagyos légkör vette körül. Volt rá példa, amikor a család nem is tagadta meg őt, de legalábbis mindig felemlegették „ballépését”.

A famíliara egy falusi szintű és alokális endogám területre kiterjedő közvélemény figyelte a házasságkötési alkalmak során is. Például ez úgy nyilvánult

meg, hogy megkérdezték az örömapát, „nemes-e akihez a lányod megy? Kikutattad-e, utána néztél-e már, hogy jó család-e?” Pedig mindenki ismerte egymást a vizsgált falvakban, még az imolaiakat is, amely nem alkotott szerves egységet a három faluval.

Érdekes módon az endogám területre kiterjedő nemesi közvélemény mellett, a falusi parasztcsaládok előtt is tekintélyt romboló volt, ha „kisebbhez” ment valaki, vagy „rangon alul” nősült.

A nemesi közvéleménynek pedig olyannyira szemet szűrt az ilyen választás, amikor a családba bekerült egy parasztlány, a templomszéken előrcrukkoló menyecskét tüvel szurkálták meg a templomban a sógornói.

Mint azt a következő forrás kitűnően megvilágítja, a falu előjárói, a helyi hatalom képviselői is akadályokat gördítettek a házasság elé, ha az a megszo-kottól eltért, olyannyira szabály volt, hogy nemes csak nemessel házasodik. Az idézet érdekességét továbbá az adja, hogy a történetet elmondó Lipták Lászlónak bátyja, Alsószuha tekintélyes papja volt. *„Én nem voltam nemes, mikor nősülni akartam, az én feleségem apja orosz fogságba került. 1914-ben halt meg, a holtta nyilvánítás nem jött le hivatalosan. Mikor én esküdni akartam, még akkor 21 napra kitétek a hirdetőablára. A jegyző nekem nem csinálta meg a papirokat, azt mondta nem lehet, mert nem jött le hivatalosan az értesítés a balálesetről, menjek az árvaszékhé. Ott azt mondták, mondja meg a maguk jegyzőjének, ha magát a menyasszonya szereti, nem választgatják el, levelet is adott. A jegyző azt mondta, nem mondom meg mit irtak, de ha nem járok el hivatalosan, akkor engem szidnak meg. Úgy volt ez itt is, ha megszerették egymást, vagy elvette, vagy megszöktette a lányt, én 1924-ben nősültem.”* A „rangon aluli” házasság ritkasága nemcsak a számos nehézség miatt jellemző, úgy látjuk, hogy az esetek többségében maga a házasulandó sem gondolt erre, egyszerűen a választhatók közül kiesett a paraszti származású.

Gyűjtésünk során talákoztunk olyan helyzettel is, amikor nem a „60 holdas a 60 holdashoz, 30 holdas a 30 holdashoz” kicsinyes problémája állt fenn, hanem egy szuhafői nemesi fiú részére több család által kívánatosnak tartott menyasszony egy nagyobb távlatú gazdasági természetű vállalkozást jelentett volna, amennyiben létre jön, több egymás mellé kerülő birtoktesten a kitermelt fa szállítását volt hivatva megoldani ez a házasság.

Láttuk a paraszti rétegek nem kívánatosak a nemesek számára, most vizsgáljuk meg milyen a nemesi családok viszonyulása más rétegekhez.

Zádorfalván a tanítók egész sora nemes lányt vett feleségül, de nem csak a tanítók, a jegyzők és papok is így nősültek. „Egy közjegyző innen nősült és kapott olyan hozományt, hogy dúsgazdag lett”, állítják egy kis túlzással. Mind-ezen jelenség a másik két faluban is megfigyelhető. Tehát úgy tűnik, szívesen látták a kérőként jelentkező értelmiségit. Midezt felismerhették a házasodni szándékozó ügyvédek, állatorvosok stb., mert adataink számtalan ilyen házassági esetről számolnak be. Ismerünk olyan történetet, hogy azt a feltételt szabták a nemes családfőnek, amennyiben ügyvédi irodát nyit számára, elveszi a lányát, az apa megnyitotta a leendő veje számára az irodát és létrejött a házasság.

Amilyen szívesen vették a nemesek a falusi vezető réteg, az értelmiség közlekedését, olyannyira nem – kb. a harmincas évek közepéig – az iparosok házasodási szándékát. Erre utal egyik adatközlőnk. „Szép ember volt az uram, de nem néztem volna én gépész legényre, mert birtokos voltam, nemes, de már nem voltam fiatal, így hiozzámentem.”

Az 1930-as évekre már a nemesek körében jellemző, hogy az Alföldről tökéreős nagygazdák lányát hozzák birtokukra feleségnek. Fő okát az 1930-as évek elején tapasztalható gazdasági leromlásban látjuk, így próbálnak javítani gazdaságuk helyzetén, és persze az Alföld viszonylagos távolsága miatt az ismeretlenből érkezett új asszony kívül esik a társadalmi ellenőrzés körén, elfogadtatása könnyebbnek látszik.

A közvélemény azonban soha nem fogadná el akkor a nemes legény választását, ha az „tót” lányt venne feleségül. „Serényfalva az tót, zádori nemesember nem ment oda nősülni, pedig már ki is vetkőztek”, szokták mondani a másik két faluban is.

Másképpen ítéli meg a nemesek a vők szerepét is. Amíg Szuhafőn a parton, és a másik két faluban is a parasztok között vőnek menni negatív dolog, „vőnek nem jó menni, mert a kutya is azt kiabálja: vő, vő, vő” mondogatják. Addig a nemeseknél a vőnek jövő fiú is nemes, tekintélyes ember, tehát nem tapad a vőséghez negatív előítélet.

A másik, napjainkig is szembetűnő elválasztó vonalat a nemesi származásúak és a paraszti, vagy iparos ivadékok között az ún. köznapi érintkezési viszonyokban⁶ találtuk meg.

A nemesi társadalomra és a különböző rétegek közötti éles határok egyik jellemző megnyilvánulási formája volt az egyoldalú letegezés, vagy az, hogy a nemeseket különféle titulusokkal illették a köznapi beszélgetések alkalmával. A Szuha-völgyében még 1981-ben is létezik a megszólítás régi formája a hatvan éven felülieknél. A volt nemes letegezi a volt zsellért, cselédet, iparost, míg azok tisztelettudóan magázzák őket, de ahogyan egyik adatközlőnk mondta, „az ilyen úr, olyan úr elműlik, mi már csak megszokásból mondjuk így, az unokáink már nem fogják így mondani”. Ezen máig élő formák a társadalmi érintkezésben nem éles társadalmi konfliktusok kísérő jelenségei már napjainkban, mindez a kölcsönös tiszteletet és megbecsülést nem zárja ki.

Érdekes történetiségében is megnézni hogyan alakultak az említett viszonyok a XX. században.

Találtunk egy érdekes irodalmi említést is, egy 1940-ben készült tudományos igényű munkában.⁷ „A leszegényedett hétszilvafa nélküli nemest a község megfogadta tehénpásztornak. Egyik kora nyári reggel történetesen egyik parasztgazda elkésve engedte ki teheneit a gulyára, miért is utána kiáltott a nemesből lett tehénpásztornak: Ifiúr várja meg az én teheneimet is! E kis példával mindent elmondtunk a paraszt és a nemes viszonyának korszerűtlenségéről.”

A Szuha-völgyében az imént említett „korszerűtlenség” a század elején olyannyira létezett, hogy még a nemesek gyermekei felé a *kismagácska* megszólítás volt a gyakorlat a zsellér és más nem nemesi származékok részéről. „Ha megszületett a gyerek, mindjárt úgy mondta a nagyanya, megllett a kismagácska, hogy már értsen az ember róla, majd meg kell magázni.” Ebben az időben a felnőttek is így szólították a nemes gyerekeket. A későbbiekben a gyerekek között oldódott a viszony a köznapi érintkezésben, a felnőttek pedig elhagyták a nemesek gyermekeinek magázását.

Az 1920-as évektől csak a 14–15 éves kortól kezdve, amikor kikerültek az iskolából és társaságaik szétválnak, ekkor válik az érintkezésben a magázás gyakorlattá, a nemes ifjakat már nem tegezik a paraszti származásúak.

A felnőttek közül a cselédek mindig is – ma is – magázták a nemeseket. Megszólításuk például ez volt: *Lenkey uram, Deme uram, Lenkeyné asszonyom, Deméné asszonyom*. A fiatal nemes lányok titulusa *kisasszony* volt.

Maguk az egykori nemesek említették, rendjük gőgös emberei, „akinek nagyobb volt a gőgje, mint a módja”, azok megkövetelték az *uram* megszólítást, sőt egymás között is a *kegyelmed* megszólítást használták.

A nemesek a Ragályi bárót nem *méltóságos úrnak* mondták, hanem *báró úr* volt a megszólítás, kifejezve ezzel, hogy a különbségek ellenére is egy rendbe tartozónak tartják magukat a báróval.

A tekintélyesebb nem nemesi családok tagjai ugyan tegezhettek volna a nemeseket, ezt többen meg is tették, de általában nem, mert így élt a szuha-völgyiek mentalitásában, vagy akár praktikus okok miatt sem. „*Koós Károly bácsi, mint elzselléresedett nemes letegezhetne volna a gazdát, nem kérte volna ki, de inkább magázta, a gazda feleségét leasszonyomozta, már csak azért is szépen beszélt, hogy előbb kapjon egy findzsa bort. De volt olyan, aki kikérte már gyermekkorában, hogy magázzák. Apám például nagyon népszerű ember volt, közel állt a népréteghez, mi nem követeltük ki, persze a mi időnkben már kezdtek elmosódni a határok.*”

Zádorfalván a Róth nevű zsidó család közmegbecsülésnek örvendett, gazdag is volt. Egyik ősök 1948–49-ben a szabadságharcban századosi rangig vitte, ez óriási megbecsülést biztosított számukra a nemesek körében – egyelőre ki nem derített okok miatt a nemeseknél igen nagy volt a Kossuth-kultusz –, ezért a nemesekkel tegező viszonyban volt a családjuk. Tegeződtek még a tanítóval is, „egy tanító már majdnem annyit ér, mint egy nemes”, jegyzi meg egyik adatközlőm.

Érdekes a pappal történő érintkezés. Neki *Nagytiszteletű Úr* járt, ezt a paraszti származásúak jelenlétében is megadták neki a nemesek, egymás között azonban tegeződtek a pappal, egyébként is a társaságukhoz tartozott. A pap feleségének *Juliska néni* megszólítás dívott a nemesek részéről, míg a zsellérek *Nagytiszteletű asszonyt* mondták az illetnek megfelelően.

Harmadikként a templomi ülésrendet említhetjük. Bár az utolsó 25–30 évben már kevesen járnak templomba mindhárom faluban, de a templomszékekben elfoglalt helyet ma is egykori előkelőségük szimbólumaként emlegetik a nemesek leszármazottai.

A múlt század végén a templom székeit és a belső asztalosmunkát egy Kósik nevű asztalos ingyen végezte el Zádorfalván az egyház számára, csak azért, hogy családja ezáltal előkelőnek számító templomszékét nyerjen.

Mielőtt elemeznénk miért tulajdonítottak ilyen jelentőséget az itt élők a templomban elfoglalt helyeknek, lássunk mindhárom faluból példákat, amely néhány igen fontos és érdekes tényről közöl a társadalmi kapcsolatokról.

Szuhafőn a nemesi családok vagyon és előkelőség szerint foglaltak helyet az első négy székben. A templomban a nemes lányok családjukkal ülnek, míg máshol általában külön egy csoportban foglalnak helyet. A székek és padok az úrasztala körül három irányban helyezkednek el, tehát kb. 12 nemesi szék és pad van a templomban. Csak az ötödik széken ülnek a nagyobb, tehetősebb parasztgazdák a partról, és itt húzódnak meg a vagyontalan nemesek is. Az első székek között is legelőkelőbb az ún. kalapos szék, közel az úrasztalához, mely fölött fogas van és a templomba lépők arra teszik kalapjaikat. A székek családról családra öröklődnek a fiúk révén. A székek jogának fenntartása fejében a nemesek ún. székbért fizetnek.⁸

Az alsószuhai ülésrendről adott leírás sokkal plasztikusabban és érdekesebben tárja elénk a nemes és nem nemesek, itt Alsószuhán, a másik két falunál jelentősebb ellentéteit.

„Azzal, aki vétett a szokásjog, illetőleg a nemesek privilégiuma ellen, gyakran drasztikusan jártak el, még abban az esetben is, ha valakit egyébként a nemesi családhoz rokoni szálak kapcsoltak. Így például a nem nemes Járdánházi Pál feleségül vette (ilyen házasságra ritkán került sor) a nemes Dapsy-lányt, s azt követően a templomban az első székbe ült. Néhány alkalom után Dapsy Antal és az öccse Dapsy Gábor megragadták Járdánházi Pálon a gubát, kiemelték a székből és kilökték a templom piacára. Járdánházi Pál elkeseredve balagott haza az új gubában; szégyenében nem ment többé a templomba.”

Egy másik Dapsy-lányt, a Dapsy Pál vagyonos nemes ember lányát egy nem nemes származású legény, Lipták János vette el. Ő sem ülhetett a Dapsy-székbe. Ezért külön széket csináltatott magának a kar alá az utolsó sorba. A mai napig is abba járnak a leszármazottai.

Az első világháború után jelentős változás következett. Amikor a katonaviselt legények hazamentek, a nemesi karban már csak három legény üldögélt. A nem nemes parasztleányok, akik a háborúban kitüntetések, rangot szereztek maguknak, több, mint harminc nem nemes parasztleányt a nemesi karba vezettek egy vasárnapi istentisztelet alkalmával. A parasztlányok is beültek a nemes lányok széksorába. Lett nagy zürzavar.

A székrend ügyében a vármegyei gondnok is kiszállt, de a nemesekkel nem lehetett szót érteni. Bár azt határozták, hogy 18 éven felüli fiúk az első karban, az azon aluliak az utolsó sorban üljenek, „a nemes vér nem engedett”. Az egyházi vezetők kérték a gyülekezetet, hogy ne ellenkezzenek a szék, az ülésrend miatt. Üljenek az öregek előre, a fiatalok hátra. Hasztalan volt minden.

Hosszú időnek kellett eltelni ahhoz, hogy a nemesi előjog a templomban is elmaradjon. A régi nemesek megfogyatkoztak, s azok a kevesek, akik még őrzik nemes származásukat, napjaiban már békésen megférnek egymás mellett.⁹

A zádorfalui templomot is az egyházközösség tagjai építették. A nemesek itt is mindnyájan reformátusok voltak, tehát mind hozzájárultak a plébánia létrehozásához, fenntartásához. Élénken él a nemesség emlékezetében Hegyi Szabó Gergely, aki állítólag Lipót király idejében ellovagolt Bécsbe, hogy a templom építéséhez engedélyt kérjen. Az első templomszékekben a falu jelentős nemesi családjai foglaltak helyet. Így a Lenkey, Hegyi, Deme, Dusza családok. Jól láthatók külön a női padok. Itt is megtalálható mindenki padja. A papné és a tanító külön széken ült a szószék alatt, az ún. katótrán. A „nagyságos” Deme Sándor is ide ült.

A templomszékek megvételenek gyakorlata divat volt Zádorfalván is. Öröklődött itt is „családról családra, fiúról fiúra”. Azonban volt egy érdekes külön pad a jövevényeknek.

Mélyebb okokra kell rávilágítanunk, hogy megértsük, miért töltött be olyan jelentős szerepet a nemesek életében mindez, miért emlegetik ma is nagy büszkeséggel, milyen előkelő helyen ültek a templomban.

Ismeretes, hogy a katolikus egyház, mint intézmény vesz részt az emberek mindennapi életében,¹⁰ ezzel szemben a protestáns egyház hívei már közösséget alkotnak, a gyülekezet tagjai egy szélesebb önkormányzat talaján részt vesznek az egyház ügyeinek intézésében a közülök választott presbiteri testületben. Az élet olyan fontos szükségletét kielégítő területen, mint a hitélet – kulcs szerepet betöltő intézmény munkájában részt vesznek, ezáltal ezt a testületet is, az egyházat is inkább a magukénak érzik, mint például a katolicizmus hívei. (Gondoljunk Hegyi Gergely lovaglására.) Tehát a maguk alkotta és irányította szervezeten nagy rang volt az első sorokban ülni.

Ha mindchhez hozzászámítjuk, hogy a nemcek mindig szerettek reprezentálni, jól öltözni, így a padokban elfoglalt hely fontosságát növelte, hogy minden vasárnap az egész falu előtt ünneplőbe öltözve ülhettek családjuk már-már creklyének számító helyére. Ebben látjuk, hogy a templomszék oly nagy jelentőséget és szerepet töltött be a nemesi tudatban és még ma is betölt.

Az itt felsorakoztatott tények, reméljük figyelmézetnek a probléma fontosságára és arra, hogy található még az országban hasonló volt kismemesi falvak, amelyekben néprajzi módszerrel kutatható az ott élő nép társadalmi múltja.

KOSJAN LASZLÓ

JEGYZET

1. Az általunk vizsgált falvak egykéről, Szuhafőről, Lajos Árpád az 1950-es években végzett gyűjtése alapján közzétett egy tanulmányt, ott vezette be a partiak kifejezést, melyet mi is használunk — a falu nem nemesi rétegeire használva, akik nem a „derékban”, a főutcán, hanem a hegyoldalban épített házakban éltek. Lajos Árpád: Nemesek és partiak Szuhafőn, Miskolc. 1979. Borsodi Kismonográfiák 8.
2. Tárkány Szűcs Ernő: Magyar kpg népszokások. Budapest. 1981. 303. lap.
3. Paládi Kovács Attila: A keleti palócok pásztorokodása és állattartása. Műveltség és Hagyomány. Debrecen, 1965. 10. lap.
4. Paládi Kovács Attila: im. Debrecen, 1965. 11. lap.
5. Paládi Kovács Attila: A kismemesek utódal a paraszti társadalomban (XIX.—XX. sz.)
In: Nógrád megyei Múzeumok Evkönyve 1981. Salgótarján. Itt kitér az endogámia extrém formáira is és megállapítja: „Általánosítható megállapításnak látszik, hogy a lokális endogámia a kismemesség közepes vagyoni állású rétegénél volt a legerősebb.” 169. lap.
6. A köznapi érintkezési viszonyok a társadalom néprajzban használt fogalom, amelyet Szendrei Ákos vezetett be az Etnográfiában 1936—38-ban között sorozatában.
7. Ungvár és Ung vármegye (Vármegyei Szociográfiák) szerk. Csikvári Antal Budapest. 1940. 101. lap.
8. Lajos Árpád: In. Miskolc, 1979. 37. lap.
9. Ujváry Zoltán: Nemesek az alsószuhai templomban. Múzeumi kurír 1981. aug., 33. sz. (IV. köt. 6. sz. 60—61. lap).
10. Makkai László: A művelődéstörténet, mint értékrendszerek története TSZ. 1974. 13, 434 lap.